

Pas på skillingerne!

Prisudviklingen 1602–1625 og edb-behandling af regnskaber

Ole Degn

Fortid og Nutid marts 1994, s. 70–73.

Ole Degn, f. 1937, dr.phil., arkivar ved Landsarkivet for Nørrejylland. Har bl.a. skrevet *Livet i Ribe i samtidiges optegnelser* (1971); *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560–1660*, 1–2 (1981); *Håndværkets Kulturhistorie 2. Håndværket i fremgang. Perioden 1550–1700* (sammen med Inger Dübeck) (1983).

Med de seneste års stærkt faldende priser på pc'er er den moderne teknik blevet stadig mere tilgængelig i kredse, der arbejder med historisk kildemateriale. Samtidig er der blevet udviklet adskillige overkommelige databaseprogrammer. Det er derfor prisværdigt, at Hans Jørgen Marker i det foregående hæfte af *Fortid og Nutid* 1993, side 265–283, i en instruktiv og inspirerende artikel har fremlagt teknikker og problemer i forbindelse med indtastning af ældre kilder, med hovedvægten på en massedatakilde som lensregnskaberne.

På et enkelt, ganske afgørende punkt er det dog nødvendigt at gøre opmærksom på en metodisk fejl i Hans Jørgen Markers behandling af prisopgivelserne i dette regnskabsmateriale.

I figur 6 angiver han i en stor tabel for tidsrummet fra 1602 til 1660 gennemsnitlige årspriser for rug i form af skillingens pris pr. tønne, med tre decimaler. Dermed har han ikke taget hensyn til, at skillingens værdi i årene 1601–1618 blev forringet med en tredjedel og i året 1624–1625 endda var yderligere forringet. Fejlene i beløbenes tiere er flere tusinde gange større end dem, der eventuelt måtte være i deres tredje decimal.

Man kunne måske her formode, at prisangivelserne blot skulle gengive be-

løbene, således som de anføres i de benyttede kilder, men i figur 7 bringes en grafisk fremstilling, der angiveligt skal vise prisudviklingen på grundlag af tallene i figur 6. Man vil her kunne iagttage en tilsyneladende prisstigning på 50%, men den er ikke reel.

Da skillingsmøntens værdi i de nævnte år med henblik på en gevinst for kronen blev stadig forringet, går det ikke at bruge skillingen som en måler af priser.

Vi må her se nøjere på forringelsen af skillingen, der fremkom ved, at Christian 4. ved iblanding af stadig mere uædelt metal i skillingsmønterne fik en gevinst i sølv.¹ Ved undersåtternes betaling af skatter og told forlangte han selv gode solide dalere, idet rigsdalermønten, en vægtig sølvmønt, ikke blev forringet. Den skulle bruges også i forholdet til udlandet, og der ville man naturligvis ikke acceptere en forringet daler til pålydende værdi. Undersåtterne kunne imidlertid heller ikke i deres indbyrdes pengemellemværender acceptere de ringere skillinger, og derfor blev der tale om en såkaldt opgæld ved betaling i disse småmønter: Man måtte for beløbet en rigsdaler give et stadigt større antal skillinger end det, daleren oprindeligt var fastsat til, 64 skilling.

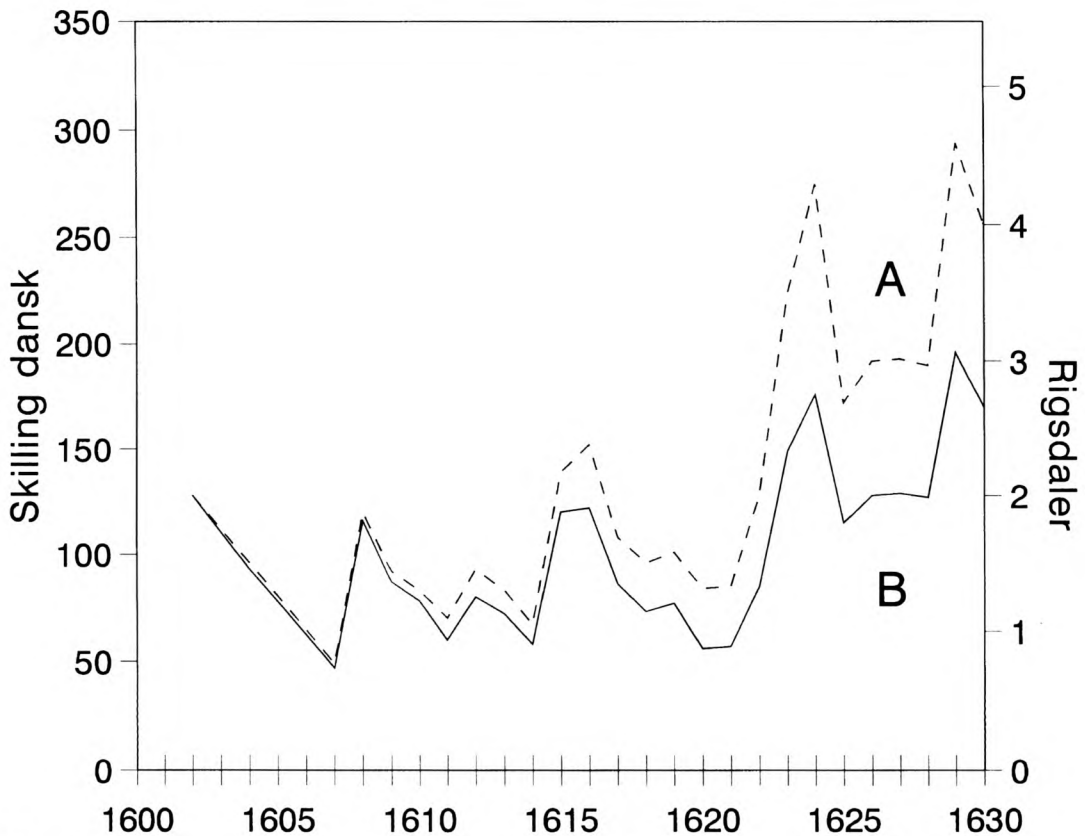
Dermed opstod at dømme efter kongens begrundelser for forhøjelser af

skillingtallet også et andet problem: De gode rigsdalere forsvandt ud af landet, måske fordi man ved omveksling i udlandet til et forhøjet antal lybske skilling igen i Danmark kunne købe sig dalere for et lavere tal, muliggjort af, at også de lybske skillinger blev forringet.² Stadige justeringer og krav om opgæld har dog formentlig virket dæmpende på sådanne transaktioner, og der er snarere tale om det fænomen, som allerede den engelske købmand og finansmand Thomas Gresham iagttog i 1500-årene: At dårlige penge kan drive gode penge ud, men gode penge kan ikke drive dårlige penge ud.

At de gode penge måtte forsvinde ud af landet, forstår man, når man ser kon-

krete handels- og pengetransaktioner. I 1602 skyldte en Ribe-købmand en Hamborg-købmand et beløb på 64 lybske mark til betaling Skt. Vitus dag, dvs. 15. juni 1603.³ De 64 lybske mark svarede oprindeligt til 32 rigsdaler, idet en rigsdaler var 2 lybske mark. Da en lybsk mark var på 16 skilling lybsk og 1 sk. lybsk svarede til 2 sk. dansk, udgjorde de 64 lybske mark 1.024 sk. lybsk eller 2.048 sk. dansk. Men da rigsdaleren fra den 12. maj 1602 var sat til 33 sk. lybsk eller 2 sk. dansk mere end de oprindelige 64 sk. dansk, kunne han betale med 31 rigsdaler = 31×66 sk. = 2.046 sk. dansk.

Da rigsdaleren beholdt sin værdi, kan man nå ud over problemet ved altid at

Rugprisudviklingen 1602-1630 ifølge Hans Jørgen Markers tal i den omtalte tabel, fig. 6.

A viser prisudviklingen, afspejlende en møntinflation. **B** viser prisudviklingen i rigsdaler, afspejlende den reelle prisudvikling. Det bemærkes, at Hans Jørgen Markers tal bygger på et meget lille antal prisforekomster.

regne med skillinger, der er ansat som en procentdel af den oprindelige daler på 64 skilling som i følgende tabel.⁴

Tidsrum		Antal sk. på 1 rdl.	Rdl. i procent af daler		
1582	-1602	12.5	64	1,000	
1602	12.5	-1609	3.2	66	0,969
1609	3.2	-1610	3.4	68	0,941
1610	3.4	-1616	4.7	74	0,864
1616	4.7	-1618	1.5	80	0,800
1618	1.5	-1619	16.11	84	0,761
1619	16.11	-1624	14.2	96	0,666
1624	14.2	-1625	4.5	100	0,640
1625	4.5	-		96	0,666

Kilde: Forordninger af de anførte datoer, trykt i *Secher* (se note 2): bd. 3, 1891, s. 150–151, 252–253, 272–275, 483–484, 541–542, 598–601; bd. 4, 1894, s. 144–145, 229–230.

En varepris på 10 sk. i 1604 vil efter denne tabel svare til 9,69 sk., i 1617 til 8 sk., svarende helt til forringelsen i forholdet til rigsdaleren.

Det kan forekomme at være et postulat, når det hævdes, at rigsdalermøntens værdi ikke skulle være ændret i perioden 1602–1625. Selv om mønten holdt samme vægt og lødighed, dvs. den samme sølvængde (sølvmet målt i lod i forhold til totalvægten, idet 100% sølv = 16 lod), vil ændringer i sølvets metalværdi reelt betyde en ændring i rigsdalermøntens værdi. Men det vides, at rigsdalermønten i perioden udmøntedes med samme vægt og lødighed, og det kan tilføjes, at rigsdaleren i perioden stod i samme forhold til den hollandske gylden.⁵ Både 1618 og 1625 var en hollandsk gylden = 2/5 rigsdaler.⁶ En ændring i rigsdalermøntens værdi ville altså forudsætte tilsvarende ændringer i den hollandske gyldens værdi. Derimod har den lybske skilling og dermed også den lybske mark (= 16 lybske skilling) undergået en udvikling svarende til den danske, for en lybsk skilling var fortsat lig med to danske skillinger.

Prisopgivelser som de her omtalte i

Hans Jørgen Markers skema over rugpriser er set før, med samme forvridding af de faktiske forhold til følge.⁷ Ejendommeligt nok har Hans Jørgen Marker selv tidligere i en redegørelse for sletdalerbegrebet i første fjerdedel af 1600-årene været inde på forringelsen af skillingsmønterne i denne periode.⁸ Han synes dog her at have vendt forholdene på hovedet. Han er først usikker ved, om daleren blev sat op eller skillingen blev sat ned, men fastslår senere, at der efter hans opfattelse bestod to dalersystemer: rigsdaler = 4 rigsmark eller ortsdaler = 96 skilling, og sletdaler eller blot daler = 4 sletmark eller mark = 64 skilling.⁹ Han konstaterer her, at det der skete gennem forordningerne var, at rigsdalersystemet blev sat op i forhold til sletdalersystemet.¹⁰ Men reelt var det altså skillingerne værdi, der blev forringet.

Når Hans Jørgen Marker finder, at sletdalersystemet sandsynligvis har eksisteret siden 1602, må man gøre opmærksom på, at sletdaleren jo blot er et beløb svarende til den gamle dalers skillingstal. Den brugtes lokalt, herunder i købstadens kæmnerregnskaber, skattemister, kirkeregnskaber, fattigregnskaber osv. og i købmændenes regnskaber.¹¹ Beløbsangivelsen 1 sletdaler svarede dermed til den tyske Zahltaler à 32 sk. lybsk, idet 1 skilling lybsk svarede til 2 skilling dansk. Rigsdaleren brugtes i kongens regnskaber, herunder lensregnskaberne, og lokalt brugtes den i købmændenes pengemellemværender med udenlandske købmænd og i købstadens beløbsangivelser for skattebetaling til kongen, her krævedes jo lødigt mønt i rigsdaler.¹² Ikke sjældent optræder i lensregnskaberne og ikke mindst i deres originale bilag sletdalerbeløb, aktiviteten var jo den lokale; men beløbene omregnes da til rigsdaler. I skillingsforringelsesperioden finder man som nøgle hertil på regnskabernes forside definitioner af rigsdaleren ved skillingtallet.

På samme måde ser man i datidens regnskaber sletdaleren defineret i forhold til den lybske mønt: en daler til 2 mark lybsk, parallelt med betegnelsen 2 skilling dansk til 1 skilling lybsk. Måske har forholdet til det vigtige samhandelsområde i Nordtyskland været en vigtig baggrund bag den lokale fastholden ved sletdaleren: Denne skred ikke som rigsdaleren i forholdet til den lybske mønt.

Det kan i dag være svært at forestille sig, hvordan man i første fjerdedel af 1600-årene rent praktisk kunne leve med et møntsystem, hvor småmønten og en regneenhed, sletdaleren, gennem et par årtier stadig blev forringet, mens hovedmønten som en vægtig sølv mønt fortsat stod med samme værdi. Det har ikke kunnet undgås, at mange er blevet narret, og de mere snedige har set deres snit til at slippe af med lidt af sorteper ved at putte »onde mønter« i kirkebøserne, således som det nu og da ses af regnskaberne.¹³ Men ved moderne beregninger af tidens prisudvikling bør man ikke lade sig narre ved at lave beregninger på den svigefulde skilling.

Noter

1. J. Wilcke: *Christian IV's møntpolitik 1588-1625*, 1919.
2. Forordning af 12. maj 1602, 3. februar 1609, 3. april 1610, 4. juli 1616, 1. maj 1618, 16. november 1619, trykt i V. A. Secher: *Corpus constitutionum Daniæ. Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende* 3, 1891, s. 150-151, 252-253, 272-275, 483-485, 541-542, 598-601.
3. Niels Hansen Grisbecks regnskabsbog 1590-1618 i Landsarkivet for Nørrejylland, privatarkiver.
4. Jfr. Ole Degn: *Rig og fattig i Ribe. Økonomiske og sociale forhold i Ribesamfundet 1560-1660* 2, 1981, s. 36.
5. J. Wilcke (se note 1); Degn 2, s. 36 (se note 4).
6. Degn 2, s. 36 (se note 4).
7. Således Erling Ladewig Petersen: *Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700. Dansk socialhistorie* 3, 1980, s. 353. Samme: *Odense bys historie*, s. 286, 290, 293-294, 396 (hvor prisangivelsen skilling lybsk pr. skæppe rummer samme problem, da 1 sk. lybsk var 2 sk. dansk).
8. Hans Jørgen Marker: Sletdalerbegrebet i første fjerdedel af 17. århundrede, *Historie, Jyske Samlinger*, Ny rk. 15, 1984-1985, s. 633-640.
9. Sst., s. 637.
10. Sst.
11. Degn 2, s. 37 (se note 4). I Niels Grisbecks regnskabsbog 1590-1618 (se note 3) ses under 1603 begrebet »daler til 32 sk. lybsk hver daler«, i forholdet til en Hamborgkøbmand derimod begrebet »rigsdaler«.
12. Degn 2, s. 37 (se note 4).
13. Sst.